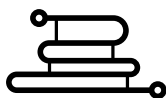

Biblioteka
NASLIJEĐE

TIM press

Biblioteka
NASLIJEĐE

Maurizio Viroli
Nacionalisti i domoljubi

Naslov izvornika
Nazionalisti e patrioti

© 2019, Gius. Laterza & Figli

© za hrvatsko izdanje:
TIM press d.o.o., Zagreb
Tel.: 01 611 97 13; Faks: 01 611 97 14;
E-mail: tim.press@tim-press.hr
www.tim-press.hr

Sva prava pridržana.

ISBN 978-953-8075-91-9

Maurizio Viroli

**Nacionalisti
i
domoljubi**

*S talijanskoga preveo i pogovor napisao
Damir Grubiša*

Zagreb, 2021.

*Dragoj uspomeni na
predsjednika Carla Azeglija Ciampija*

(Ljubav prema domovini) nije bila toliko izopačena,
koliko je bila zamijenjena takozvanim nacionalizmom
koji je optuživao svoje protivnike ne zato što su
„antidomoljubni“, već, kako se govorilo, antinacionalni;
ipak, ostala je neka zbrka
između ta dva različita pojma i ta dva različita osjećaja,
tako da je sve veća odbojnost prema nacionalizmu
povukla za sobom neku vrstu oklijevanja i protivljenja
govoru o „domovini“ i „ljubavi prema domovini“.
Ali mora se o tome govoriti,
i ljubav prema domovini mora se vratiti na časno mjesto
baš protiv ciničnog i glupog nacionalizma,
jer ona nije slična nacionalizmu, već je, naprotiv,
njegova sušta suprotnost.
Moglo bi se reći da između ljubavi prema domovini i
nacionalizma postoji ista razlika kao i između plemenite
ljubavi prema ljudskom biću
i životinjske, bolesne požude ili egoističnog kaprica.

Benedetto Croce, *Una parola desueta:
l'amor di patria*, 8. lipnja 1943, u: *L'idea liberale.
Contro le confusioni e gl'ibridismi. Scritti varî*,
Laterza, Bari, 1944, str. 21–22.

NAPOMENA AUTORA	9
1. NA IZVORIMA	11
2. NACIONALIZAM PROTIV KOZMOPOLITIZMA I REPUBLICANSKOG DOMOLJUBLJA	17
3. NACIONALIZAM I MORALNA SLOBODA	23
4. KONTRAST IZMEĐU DOMOLJUBLJA I NACIONALIZMA	31
5. VELIČINA NACIJE	53
6. KAKO SE SUPROTSTAVITI NACIONALIZMU	71
POGOVOR HRVATSKOM IZDANJU (Damir Grubiša)	77

NAPOMENA AUTORA

Prije tridesetak godina objavio sam knjigu *Za ljubav prema domovini. Domoljublje i nacionalizam kroz povijest* kako bih time talijansku političku i intelektualnu elitu potaknuo da se oružjem republikanskog domoljublja usprotivi povratku nacionalizma. Bez ikakve potrebe da pročita moju knjigu, predsjednik Republike Carlo Azeglio Ciampi pokazao je da je najbolja tradicija našeg domoljublja dragocjeni izvor ponovnog rađanja građanske svijesti Talijana. Moramo usvojiti tu njegovu idejnu i intelektualnu ostavštinu. U tom duhu, ovaj ogled posvećujem uspomeni na njega.

Ovaj ogled ne bi nikada nastao bez ohrabrenja dragog prijatelja koji želi ostati anonimn, poput najplemenitijih dobročinitelja. Poštujem njegovu volju. Mogu i moram, ipak, zahvaliti Tommasu Grecu jer je pročitao tekst i predložio mi citat Simone Weil, i mojoj supruzi Gabrielli na dragocjenim savjetima i sjajno obavljenoj reviziji teksta.

budućnosti osvojiti svoju političku slobodu; ako će izgubiti svoj nacionalni identitet, zauvijek će ostati sluge:

Ne budete li ih mogli spriječiti da vas progutaju, postupite barem tako da vas ne mogu probaviti. Na koji god način da se toga prihvatimo, Poljska će prije no što joj budemo dali sve što joj nedostaje da bi im se bila u stanju oduprijeti, stotinu puta podleći svojim neprijateljima. Vrlina njezinih građana, njihov rodoljubni žar, osobiti vid što ga njihovim dušama mogu dati nacionalne ustanove, eto jedinog bedema koji će uvijek biti spreman da je brani i koji nikakva vojska neće moći probiti. Ako postupite tako da Poljak nikada neće moći postati Rusom, jamčim vam da Rusija neće podjarmiti Poljsku.³

Rousseau ustraje na nužnosti očuvanja nacionalnog karaktera, iako dobro zna da nacionalni karakter, sam po sebi, može ujediniti jedan narod, ali ga ne može učiniti slobodnim. Da bi mogao biti slobodan, narod treba naciju, ali prije svega republiku. Treba imati svoju posebnu kulturu utemeljenu na zajedničkim sjećanjima, javnim obredima, jeziku, običajima; ali treba i političku slobodu. Da bi postali dobri građani, Poljaci moraju svakako ostati Poljaci, ali ako

³ Isto.

ostanu samo Poljaci, neće zbog toga postati slobodni, a prema Rousseauu samo republika može jamčiti slobodu.

Različite nacionalne kulture predstavljaju dobro koje treba braniti protiv težnje k europskoj kulturnoj ili kozmopolitskoj uniformiranosti:

Danas više nema Francuza, Nijemaca, Španjolaca, pa čak ni Engleza, ma što se o tomu tvrdilo; postoje tek Europljani. Svim je tim narodima ukus isti, iste su im strasti, isti su im običaji, zato što nijednoga od njih nije nacionalno uobličila neka posebna ustanova.⁴

Moramo ostati Francuzi, Nijemci, Talijani ili Englezi; ali ako smo samo Francuzi, ili Nijemci, ili Španjolci, ili Englezi, a da nismo pritom i građani, onda nismo ništa, poučava nas Rousseau. Nacionalistički teoretičari ustraju, kao što smo vidjeli, na nacionalnom identitetu kao nužnom i dovoljnom razlogu za moralnu i egzistencijalnu potvrdu pojedinca; prema Rousseauu, može se živjeti kao ljudsko biće samo ako se živi slobodno, odnosno ako se živi poput građana slobodne republike. Za duhovne očeve nacionalizma, prepoznatljiv karakter domovine je duhovno jedinstvo zasnovano na jeziku; za Rousseaua, samo je dobra republika prava *patrie*.

⁴ Isto.

I među osnivačima nacionalizma bilo je pristaša republikanskih političkih ideala. Najglasovitiji primjer je Johann Gottlieb Fichte (1762–1814), koji u *Govorima njemačkoj naciji* (1808), napisanima neposredno nakon poraza Pruske od Napoleonovih armija, teži obnovi domoljublja koje je cvjetalo u srednjovjekovnim njemačkim republikama i koje je nakon toga ugušeno „uskogrudnošću i tiranijom raznih vladara“. U više navrata ističe da je duhovni pad Njemačke počeo s krajem republikanskih sloboda i naglašava da su gradski statuti autentični izvor njemačke kulture i istinskog njemačkog nacionalnog duha. Kada su te republike izgubile svoju neovisnost, Nijemci su ne samo izgubili slobodu nego i svoj nacionalni identitet. Najbolji dio njihova duha i njihove kulture umro je s nestankom slobode gradova, i otada je njemačka nacija krenula putem svoje duhovne dekadencije.

Fichte smatra kako je uzaludno očekivati da će nacionalno ujedinjenje pod zastavom monarhije pridonijeti uskrsnuću nacionalnog duha. Takvo ujedinjenje bila bi velika nesreća za njemačko domoljublje, zloslutna katastrofa usporediva s tuđinskom dominacijom. Politička sloboda i nacionalna kultura moraju djelovati zajednički: politička sloboda omogućila bi Nijemcima da žive u skladu sa svojim autentičnim duhom i sa svojom pravom kulturom;

poniženi i nezadovoljni pronalaze u pripadnosti naciji novi smisao dostojanstva i ponosa: „siromašan sam, ali bar sam Amerikanac (ili Nijemac, ili Talijan)“. Na taj način značajne socijalne snage koje bi mogle pridonijeti ciljevima demokratske ljevice često su prelazile – i još prelaze – na stranu desnice. Zato se ljevica, ne samo kao ideal, nacionalizmu treba suprotstaviti jezikom domoljublja.

Umjesto toga, ljevica je gotovo uvijek ostavljala desnici monopol takvog izričaja. Bila je internacionalistička i nje govala je domoljublje zasnovano na lojalnosti prema stranci ili prema sindikatu. S časnim izuzecima, intelektualci ljevice nisu se angažirali u konstrukciji jednog domoljublja koje bi bilo u stanju poraziti nacionalizam. Toj intelektualnoj i političkoj slabosti treba hitno propisati lijek. Demokratska ljevica mora se uhvatiti u koštac s nacionalizmom na njegovom vlastitom terenu; mora odgovoriti na potrebe za nacionalnim identitetom, ali njezin odgovor mora biti različit od nacionalističkog odgovora. Još prije trideset godina upozoravao sam ljevicu da ne prepusti domoljublje desnici. Osim malobrojnih političkih lidera, među kojima je prvi Carlo Azeglio Ciampi, nitko na ljevici nije iskoristio ideal građanskog domoljublja u suprotstavljanju nacionalizmu. Lijep rezultat je pred našim očima: ljevica je na koljenima, a nacionalistička desnica svakim je danom sve jača.

Tijekom stoljeća, u različitom intelektualnom i političkom kontekstu, republikansko domoljublje znalo je ohrabriti muškarce i žene da zajedno rade kako bi od svojih zajednica učinili dobre republike u kojima svatko može živjeti kao dobar građanin; ujedinio je one koji su se htjeli boriti protiv građanske i političke nejednakosti; dao je snagu isključenima koji su tražili puno priznanje građanskih i političkih prava. Ako se koristi kako treba, domoljublje može i danas podržati različite oblike borbe za emancipaciju i priznanje. Može nam još pomoći da otkrijemo i da živimo političku uključenost u njezinom najvišem i pravom značenju – kao umijeće republike. Potrebno nam je domoljublje koje će ujediniti domovinu i čovječanstvo; naciju, političku slobodu i društvenu pravdu. Volio bih da griješim, ali čini mi se da još uvijek malo njih shvaća ovu tako jednostavnu povijesnu lekciju. Shvatit ćemo je, možda, kada će biti prekasno.

POGOVOR HRVATSKOM IZDANJU

Virolijevo republikansko domoljublje u suvremenoj političkoj misli

Maurizio Viroli jedan je od najznačajnijih političkih mislilaca suvremene republikanske političke misli.¹ Spominjanje suvremene republikanske tradicije izgleda, na prvi pogled, zbunjujuće jer u svakodnevnoj, kolokvijalnoj političkoj komunikaciji republikanizam ima suprotno značenje od monarhizma, pa nam sam pojam republikanizma u ovom kontekstu zvuči anakrono. Čini se stoga kao da bavljenje republikom pripada vremenima rasprava prije i tijekom Francuske i Američke revolucije, kada se alternativa monarhija-republika pojavila kao realna dilema političkog života, nakon što je pojam republike zauzeo središnje mjesto prosvjetiteljske političke misli. U prilog toj tvrdnji možemo navesti primjer Wikipedije, univerzalne

¹ Maurizio Viroli je profesor emeritus Sveučilišta u Princetonu, SAD; predaje i na University of Texas u Austinu i na Università della Svizzera italiana u Luganu; doktorat je branio 1985. pred komisijom u kojoj su bili i Quentin Skinner i Norberto Bobbio, na temu: *La théorie de la société bien ordonné chez Jean-Jacques Rousseau*, a koja je objavljena 1988. u Berlinu na francuskom i istovremeno prevedena na engleski, zatim i na talijanski.

internetske enciklopedije, gdje u inačici na hrvatskom jeziku nerazumijevanje republikanske političke ideje ide do izjednačavanja republikanizma sa socijalizmom.² No republikanizam koji proponira Viroli spada u jednu od aktualnih struja u suvremenoj političkoj misli i stoga zavređuje apelativ „novog republikanizma“, zapravo – neorepublikanizma. Budući da se u suvremenoj literaturi političke misli ovaj smjer titulira klasičnim, „republikanskim“ atributom, ostat ćemo, privremeno, pri toj uvriježenoj nomenklaturi povijesti političke misli.

Viroli se, zajedno sa skupinom značajnih politologa (spomenut ćemo u prvom redu J. G. A. Pococka, Quentina Skinnera i Philipa Pettita) nadovezuje na jednu republikansku tradiciju koja ima daleke korijene i koju aktualizira u suvremenom kontekstu. Kako to tvrde Norberto Bobbio, Nicola Matteucci i Gianfranco Pasquino,³ klasični republikanizam nadahnut je idealom republike kao zajednicom suverenih građana, zasnovanoj na pravednim zakonima i na općem dobru kojemu teži cijela ta politička tvorevina. Referentna točka takvog klasičnog republikanizma je ciceronovski koncept *rei publicae* – javne stvari, koja pripada narodu: *res publica* – *res*

2 „Zagovornici republikanizma su u pravilu zagovornici socijalističkih, te nešto rjeđe liberalnih ideologija“; <https://hr.wikipedia.org/wiki/republikanizam> (pristupljeno 8. studenoga 2020).

3 Članak „Repubblicanesimo“, u: Norberto Bobbio, Nicola Matteucci, Gianfranco Pasquino, *Il dizionario di politica*, I–III, Torino, UTET, 2004; II. sv., str. 126–130.

populi. Pritom taj *populus* – narod – nije mnoštvo koje je okupljeno i živi na jednom teritoriju, već je taj narod organizirana zajednica, „kojoj je u temelju poštovanje pravde i opće dobro“.⁴ Ciceronov narod nije dakle ni slučajno mnoštvo koje vezuje pragmatični interes zajedničkog života, ni skup pojedinaca od kojih se ne vidi zajednica ni ono što je amalgamira. Ako se uzme Cicerona za prvog, distinktivnog zagovornika republikanizma shvaćenog ne samo kao oblika državnog uređenja, već i kao političke kulture uopće, onda ćemo vidjeti da njegov *populus* vezuje tkivo koje iz mnoštva, ili skupa pojedinaca (Margaret Thatcher svojevremeno je ustvrdila da društvo ne postoji – postoje samo pojedinci, što je iskaz ekstremnog liberalizma⁵), odvaja upravo to što ih povezuje „politički život“, život u zajednici reguliranoj zakonima i zajedničkim ciljem ostvarivanja općeg dobra.

Za Cicerona i njegove idejne sljedbenike, republika je suprotnost obliku države kao vlasti bez kočnice i bez regula – onoga što Aristotel naziva *anarhijom* – i kojemu on suprotstavlja, u svojoj klasičnoj tropodjeli dobrih i loših režima iz *Nikomahove etike*, politeju kao oblik političke zajednice u kojemu se isprepleću dobre strane vladavine jednoga

4 Marcus Tullius Cicero, *De re publica*, I, 25; hrv. prijevod: Daniel Nežas Hraste, *Libri politici*, I. sv.: *Država – De re publica*, Zagreb, Demetra, 1995.

5 Margaret Thatcher, „No such thing as society – Interview for Woman’s Own“, 31. listopada 1987, u: M. Thatcher, *Speeches, Interviews and Other Statements*, London, Margaret Thatcher Foundation, 1987.

– monarhijske vlasti (negativ mu je tiranija), dobre vlasti malobrojnih, aristokrata (negativ mu je oligarhija) i vlasti većine (s negativom anarhije). Istovremeno, republika je u takvom idejnom sustavu suprotnost i tiraniji, dominaciji, shvaćenoj kao neograničenoj vlasti jednog čovjeka, jedne frakcije – povlaštenog dijela zajednice ili čak i većine protiv općeg dobra, a u prilog osobnog, partikularnog ili čak većinskog dobra – koje ne može nikako biti opće dobro (*bonum comune*) i kao takvo protumačeno.

Dakle u toj klasičnoj republikanskoj viziji, dugo zapostavljenoj baš prema mišljenju eksponenata tog „neorepublikanizma“, koncepcija republike povezana je s načelom da se prava politička sloboda sastoji u tomu, da je korpus te republike neovisan od arbitrarne volje jednog čovjeka ili više ljudi, ili čak većine, i da je ta sloboda utemeljena na jednakosti političkih i građanskih prava. „Prava sloboda“, prema Ciceronu, postoji samo „u onoj republici u kojoj narod ima najvišu vlast i pretpostavlja apsolutnu jednakost prava, utoliko što se sloboda ne sastoji u tomu da se ima dobrog gospodara (*dominusa*), već da ga se uopće nema“.⁶ Takva interpretacija političke slobode elokventno je opisana u tekstovima povijesnih klasika, posebno u onom pasusu povjesničara Tita Livija (kojega je revalorizirao Machiavelli u *Raspravama o prvoj dekadi Tita Livija*), a koji iznosi kao povijesnu činjenicu da se sloboda Rimljana

6 M. T. Cicero, *De republica*, nav. dj., II, 23.

Giovanni Gentile i njegovi epigoni okupljeni oko „Manifesta talijanskih fašističkih intelektualaca“.

Nacionalizam je opasan, kako je to pokazala recentna povijest: iznjedrio je dva oblika totalitarizma, talijanski fašizam i njemački nacizam, i za Virolija postoji samo jedan način borbe protiv njega: intranzigentnošću, što znači nepopustljivošću i radikalnom netolerancijom. Nacionalizam je opasan jer ne nastaje kao jezik koji slavi slobodu, već kao jezik i komunikacija koja egzaltira kulturnu ili etničku homogenost, ne naučava poštovanje prema ljudskoj osobi, već opravdava prezir prema onome tko ne pripada našoj naciji. Prema rastućoj poplavi i nacionalističkoj plimi ne može se istaknuti zastava kozmopolitizma, ili čak europske pripadnosti, a zaboraviti afektivnu privrženost vlastitoj domovini; domovini koja je shvaćena kao slobodna zajednica ravnopravnih građana, slobodna od volje za moći, slobodna od nejednakosti koje rađaju siromaštvo i očaj te slobodna od korupcije i patologije političkog života.

Nacionalistička retorika je bila, i još uvijek je posebno učinkovita u odnosu na siromašne, na nezaposlene, na srednje klase u propadanju i – frustrirane intelektualce, kaže Viroli. Antifašističke snage, u koje Viroli ubraja i demokratsku ljevicu, moraju se suprotstaviti nacionalizmu na njegovom vlastitom terenu, odgovarajući na potrebu za amalgamom nacionalnog identiteta, ali njihov odgovor mora biti različit od nacionalističkog. To zahtijeva i jedan veći intelektualni napor, ali i konstantni politički angažman u

izgradnji dobre republike, u kojoj svatko može živjeti kao slobodan građanin, slobodan od posezanja drugih i straha od tuđe moći, zlouporaba, korupcije i siromaštva. Takvo, građansko domoljublje znači i stalnu borbu za ostvarenje građanskih i političkih prava, za inkluziju i za puno poštovanje ne samo svih manjina, već i svakog pojedinca. Viroli zaključuje da imamo potrebu za domoljubljem koje će spajati domovinu i čovječanstvo: naciju, političku slobodu i socijalnu pravdu, a malo je njih koji razumiju tu jednostavnu povijesnu lekciju, u ovom proturječnom svijetu što ga potresaju stalne krize i nedaće.

Time je politička misao građanskog republikanizma obogaćena jednom dubokom refleksijom, koja je često bila zapostavljena od strane kritičara i protivnika nacionalizma. U ovoj fazi intenzivne krize liberalizma – liberalnog kapitalizma i liberalne demokracije, Virolijeva refleksija je dobrodošla i daje nadu da nas nacionalizam, kako kaže Primo Levi, neće opet dovesti – do *Lagera*.

Rim, studeni 2020.

Damir Grubiša